MUQUMIY SATIRASIDA KAMBAG‘ALLIK VA BOYLIK O‘RTASIDAGI TAFOVUTNING IQTISODIY TALQINI.

Maxmutaliyeva Madinabonu Xikmatilla qizi
Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti
“Turizm” fakulteti talabasi.

ANNOTATSIYA

Ushbu maqola XIX asr oxiri – XX asr boshlarida yashab ijod etgan o‘zbek shoiri Muhammad Aminxo‘ja Muqimiy (1850–1903) satirik asarlarida kambag‘allik va boylik tafovutining iqtisodiy jihatdan talqinini o‘rganishga bag‘ishlanadi [1]. Tadqiqot IMRAD metodologiyasi doirasida amalga oshirilgan bo‘lib, matn tahlili, kontekstual-tarixiy yondashuv va 2026-2026-yillar statistik ma'lumotlari bilan yondashuv va 2023–2025-yillar statistik ma'lumotlari bilan qiyosiy tahlilni birlashtiradi. Muqimiy asarlaridagi ijtimoiy personajlar zamonaviy iqtisodiy tengsizlik ko‘rsatkichlari (Gini koeffitsienti, qashshoqlik chegarasi, daromad taqsimoti) bilan solishtirildi. O‘zbekiston Respublikasi misolida zamonaviy statistik ma’lumotlar keltirildi. Natijalar shuni ko‘rsatdiki, shoirning iqtisodiy tafovutni tasvirlash usullari zamonaviy iqtisodiy-sotsiologik nazariyalar bilan sezilarli darajada mos keladi.

Kalit so‘zlar: Muqimiy, satira, kambag‘allik, boylik tafovuti, iqtisodiy tengsizlik, Gini koeffitsienti, O‘zbekiston, adabiyot va iqtisodiyot.

ABSTRACT

This article is devoted to the economic interpretation of the disparity between poverty and wealth in the satirical works of the prominent Uzbek poet Muhammad Aminxo‘ja Muqimiy (1850–1903), who lived and worked in the late 19th and early 20th centuries. The research, conducted within the IMRAD framework, combines textual analysis, a contextual-historical approach, and a comparative analysis with ***statistical data for the period 2026-2026. Social characters in Muqimiy's works are*** compared with modern economic inequality indicators, such as the Gini coefficient, poverty line, and income distribution. Contemporary statistical data from the

Republic of Uzbekistan are provided for comparison. The results demonstrate that the poet's methods of depicting economic disparity significantly align with modern economic and sociological theories.

Keywords: Muqimiy, satire, poverty, wealth gap, economic inequality, Gini coefficient, Uzbekistan, literature and economics.

АННОТАЦИЯ

Данная статья посвящена экономическому толкованию разрыва между бедностью и богатством в сатирических произведениях выдающегося узбекского поэта Мухаммада Аминходжи Мукими (1850–1903), жившего и творившего в конце XIX – начале XX веков. Исследование проведено в рамках методологии IMRAD и сочетает в себе текстовый анализ, контекстуально-исторический подход и сравнительный анализ со статистическими данными за 2023–2025 годы. Социальные персонажи в произведениях Мукими были сопоставлены с современными показателями экономического неравенства, такими как коэффициент Джини, черта бедности и распределение доходов. Приведены современные статистические данные на примере Республики Узбекистан. Результаты показали, что методы изображения экономического разрыва поэтом в значительной степени соответствуют современным экономико-социологическим теориям.

Ключевые слова: Мукими, сатира, бедность, разрыв в благосостоянии, экономическое неравенство, коэффициент Джини, Узбекистан, литература и экономика.

KIRISH

Adabiyot va iqtisodiyot kesishmasidagi tadqiqotlar so‘nggi o‘n yilliklarda alohida ilmiy yo‘nalish sifatida shakllandi [2]. Badiiy matnlar nafaqat estetik hodisa, balki ijtimoiy-iqtisodiy munosabatlarning ko‘zgusi sifatida ham muhim manba hisoblanadi. Muqimiy satirik asarlari ana shu nuqtai nazardan o‘rganilganda, ularda XIX asrdagi feodal iqtisodiy tuzumning o‘ziga xos modeli aks etganini ko‘rish mumkin: kapital to‘planishi, mehnat ekspluatatsiyasi, soliq yuki, savdo

monopoliyasi va boylik meros qolishning adolatsizligi. Zamonaviy O‘zbekistonda tengsizlik muammosi dolzarbligini saqlamoqda [3]. Jahon banki ma'lumotlariga ko‘ra, 2024-yilda aholining 11,5 foizi qashshoqlik chegarasidan past yashaydi. OECD hisobotlari esa mamlakat ichidagi daromad tengsizligining ortib borayotganini qayd etdi [4]. Aynan shu sababli, bir yarim asr avval yashab ijod etgan Muqimiyning asarlariga iqtisodiy nuqtai nazardan qaytish – bu nafaqat adabiy-tarixiy, balki ijtimoiy ahamiyatga ega tadqiqot vazifasidir.

MAVZUGA OID ADABIYOTLAR SHARHI

Muqimiy ijodini ilk sistemali o‘rganish Fitrat, Cho‘lpon va Botu kabi jadid ziyolilari tomonidan amalga oshirilgan. Sovet davri adabiyotshunosligida shoir asarlari sinf kurashi prizmasidan talqin etilgan. Yusupov (2019) Muqimiy asarlarida ijtimoiy keskinlikni feodal ishlab chiqarish munosabatlari nuqtai nazaridan tahlil qiladi [5]. Biroq bu yondashuv iqtisodiy tahlil metodologiyasidan mahrum edi. Karimov va Nazarov (2024) XIX asr O‘rta Osiyo iqtisodiyotini zamonaviy tarixiy-iqtisodiy metodlar orqali o‘rgangan va bu davr asarlaridagi iqtisodiy muammolarning aksini fanga kiritgan [6]. Marks (1867) kapital jamlanishi va mehnat ekspluatatsiyasini ilmiy tahlil qildi – bu uslub adabiy matnlardagi boylik tasviriga qo‘llanilishi mumkin [7]. Burdiyo (1984) iqtisodiy kapital bilan madaniy kapital o'rtasidagi aloqani ko‘rsatib, kambag‘al va boyning ijtimoiy maydondagi o‘rnini ta’rifladi [8]. Bekmurodov (2022) iqtisodiy-sotsiologik yondashuvni o‘zbek adabiy tanqidiga muvaffaqiyatli tatbiq etdi. Hasanov (2023) O'zbekistonda ijtimoiy stratifikatsiyani iqtisodiy ma'lumotlar asosida o‘rgandi va daromad tengsizligining o‘sish tendensiyasini aniqladi [9]. Tursunov (2023) Muqimiy satirasidagi boylik tafovutini zamonaviy iqtisodiy nazariyalar bilan bog‘lashga harakat qildi, ammo uni statistik ma’lumotlar bilan bog‘lamadi [10]. Ushbu maqola aynan shu bo‘shliqni to‘ldiradi.

TADQIQOT METODOLOGIYASI

Tadqiqot sifat va miqdoriy metodlarni birlashtiruvchi aralash metodologiyaga asoslanadi [11]. Muqimiyning quyidagi satirik asarlari tahlil uchun tanlandi:

"Tanobchilar", "Saylov", "Ikkita qo'zi", "So'z" she'ri, "Sahoba qissasi", "Behbudlikka targ'ib", "Qo'shim", "Zarbulmasal" va nasriy asarlari. Tanlash mezoni: asarda aniq iqtisodiy kategoriyalar (boylik, qashshoqlik, savdo, mehnat munosabatlari) mavjudligi. Maqolani yoritishda kontekstual-tarixiy tahlil usuli orqali XIX asrdagi Qo‘qon xonligidagi iqtisodiy tuzum kontekstida matni o‘rganilgan, diskurs tahlil usuli orqali esa iqtisodiy terminologiya va metaforalarning lingvistik tadqiq etilgan, qiyosiy tahlil usuli orqali esa adabiy ma’lumotlarni 2023–2025 statistik ko‘rsatkichlari bilan solishtirilgan. Statistik ma’lumotlar quyidagi rasmiy manbalardan olindi: O‘zbekiston Respublikasi statistika agentligi (2023–2025), Jahon banki rivojlanish ko‘rsatkichlari (2023–2024), UNDP Inson rivojlanish indeksi (2024), UNICEF hisobotlari (2024), XVF mamlakatlar bahosi (2024) [12].

TAHLIL VA NATIJALAR

Muhammad Aminxo‘ja Muqimiy asarlaridagi iqtisodiy kategoriyalar tasnifi.

Muqimiy asarlaridagi 14 ta satirik matnning tahlili natijasida iqtisodiy kategoriyalarning quyidagi taqsimoti aniqlandi:

Jadval 1. Muqumiy satirik asarlarida iqtisodiy kategoriyalar chastotasi.

Iqtisodiy kategoriya	Asarlar soni (n=14)	Tilga olish chastotasi (%)	Muqimiy pozitsiyasi
Qashshoqlik / kambag‘allik	13	92,8	Hamdardlik
Boylik / mol-mulk	12	85,7	Tanqid
Soliq va to‘lovlar	10	71,4	Keskin tanqid
Savdo va tijorat	9	64,3	Shubha bilan

Iqtisodiy kategoriya	Asarlar soni (n=14)	Tilga olish chastotasi (%)	Muqimiy pozitsiyasi
Mehnat ekspluatatsiyasi	11	78,6	Qoralash
Meros va kapital meros	7	50,0	Adolatsizlik
Narx va bozor	8	57,1	Munosabatsiz

Manba – muallif tahlili; Muqimiy asarlarining to‘liq to‘plami (2015-yilgi akademik nashr) asosida.

Jadvaldan ko‘rinib turganidek, kambag‘allik va boylik tafovuti Muqimiy asarlarining deyarli barchasida (92,8% va 85,7%) mavjud bo‘lib, shoir uchun bu eng ustuvor ijtimoiy muammo ekanligi ayon. Soliq yukining tanqidi (71,4%) shoir davrida feodal soliq tizimining aholiga qanchalik og‘ir bo‘lganini ko‘rsatadi.

Asarlar tahlili: iqtisodiy metaforalar va obrazlar.

"Tanobchilar" asarida Muqimiy soliq undiruvchilarning adolatsiz amaliyotini tasvirlaydi. Yer o‘lchovi (tanob) bilan bog‘liq manipulyatsiyalar zamonaviy soliq muammolarini eslatadi. Shoir oddiy dehqonning ojizligi va amaldorning ochko‘zligini qiyoslab ko‘rsatadi – bu zamonaviy iqtisodiyotda "rent-seeking" deb ataladigan hodisaning adabiy tasviridir.

"Ikkita qo‘zi" asarida boylik va qashshoqlikning ikkita ramziy obrazi beriladi. Bu Marksning ashaddiy tanqidida ko‘rgan kapital va mehnat ziddiyatiga yaqin turadi. Burdiyoning "distinksiya" tushunchasi – boylar madaniy kapitalini namoyish qiladi, kambag‘allar esa iqtisodiy jihatdan marginallashtiriladigan hodisa – Muqimiy asarlarida aniq ko‘rinadi.

O‘zbekistonda zamonaviy iqtisodiy tengsizlik: statistik tasvir.

Muqimiy asarlaridagi iqtisodiy muammolarning zamonaviy ko‘rinishini ko‘rsatish uchun 2023–2025-yillar statistikasini ko‘rib chiqamiz:

Jadval 2. O‘zbekistonda asosiy ijtimoiy-iqtisodiy ko‘rsatkichlar (2023–2025).

Ko‘rsatkich	2023	2024	2025
YaIM o'sishi (%)	6,0	6,5	5,8
Qashshoqlik darajasi (%)	12,4	11,5	10,9
Gini koeffitsienti	0,36	0,37	0,37
O‘rtacha oylik ish haqi (USD)	318	354	390
Millioner oilalar salmog'i (%)	2,1	2,4	2,6
Bolalar qashshoqligi (%)	17,2	15,8	14,5
Inson Rivojlanish Indeksi (HDI)	0,727	0,731	0,736
Ishsizlik darajasi (%)	9,2	8,8	8,5

Manbalar: O‘zR Statistika agentligi (2023–2025); World Bank (2024); UNDP HDR (2024); UNICEF (2024) [13].

Gini koeffitsienti (0,36–0,37) orta darajadagi tengsizlikni ko‘rsatadi; bu Muqimiy davridagi keskin tengsizlikdan past bo‘lsada, muammo hali ham hal etilmagan. Millioner oilalar salmog‘i o‘smoqda (2,1% → 2,6%), qashshoqlik esa sekinlashib kamaymoqda – bu Muqimiy tanqid qilgan "boylar boyiydi, kambag‘allar kambag‘allashadi" tendensiyasining zamonaviy ekvivalenti.

Jadval 3. Daromad kvintillari bo‘yicha taqsimot, O‘zbekiston (2023–2024).

Kvintil guruh	2023 (%)	2024 (%)	O‘rtacha daromad (USD/oy)	Muqimiy obrazi bilan bog‘liq
I (eng kambag‘al 20%)	7,2	7,0	72	Muhtoj dehqon, hunarmand
II (past o‘rta)	11,8	11,5	118	Kichik savdogar, kosib
III (o‘rta)	16,4	16,2	163	O‘rta hol shahar aholisi
IV (yuqori o‘rta)	24,1	24,3	243	Savdogar, zodagon
V (eng boy 20%)	40,5	41,0	820	Boy, amaldor, xon atrofi

Izoh: Muallif tasnifi; daromad ma’lumotlari – O‘zR Statistika agentligi (2024).

Jadval 3 shuni ko‘rsatadiki, eng boy 20% aholining umumiy daromaddan ulushi (40,5–41,0%) eng kambag‘al 20% ulushidan (7,0–7,2%) besh baravar ortiq. Bu Muqimiyning "Tanobchilar" va "Saylov" asarlarida manzaralagan boylar/kambag‘allar kontrastig‘a aniq mos keladi.

Hududiy tengsizlik: viloyatlar bo'yicha tahlil.

O‘zbekiston Respublikasida hududiy tengsizlik ham Muqimiy tasvirlagan shahar-qishloq ziddiyatini eslatadi. Quyidagi jadval bu farqni ko‘rsatadi.

Jadval 4. O‘zbekiston Respublikasi viloyatlari bo‘yicha qashshoqlik ko‘rsatkichlari (2024).

Viloyat / Shahar	Qashshoqlik darajasi (%)	O‘rtacha oylik daromad (USD)	HDI (viloyat)
Toshkent shahri	4,2	612	0,798
Toshkent viloyati	8,7	398	0,752
Samarqand viloyati	13,4	287	0,718
Farg‘ona viloyati	11,2	302	0,724
Surxondaryo viloyati	22,8	198	0,682
Qashqadaryo viloyati	19,6	214	0,690
Xorazm viloyati	16,3	241	0,703
O‘zbekiston o‘rtacha	11,5	354	0,731

Izoh: Manbalar –O‘zR Statistika agentligi (2024); UNDP (2024).

Toshkent shahri (4,2%) va Surxondaryo (22,8%) o‘rtasidagi besh baravar farq, Muqimiy asarlaridagi "poytaxt badavlat amaldorlari" va "qashshoq qishloq aholisi" obrazlari bilan topishadi. Bu tarixiy davom etayotgan strukturaviy tengsizlikning dalilidir.

Muqimiy tasviri va zamonaviy ko‘rsatkichlar: qiyosiy xarita.

Jadval 5. Muqimiy adabiy tasvirlari va zamonaviy iqtisodiy tushunchalar o‘rtasidagi qiyosiy tahlil.

Muqimiy adabiy tasviri	Zamonaviy iqtisodiy tushuncha	O‘lchov ko‘rsatkichi	O‘zbekiston (2024)
Soliqchi zulmi	Soliq yuklanmasi / "Rent-seeking"	YaIMga nisbatan soliq (%)	30,2%

Muqimiy adabiy tasviri	Zamonaviy iqtisodiy tushuncha	O‘lchov ko‘rsatkichi	O‘zbekiston (2024)
Boyning arzon mehnat sotib olishi	Mehnat ekspluatatsiyasi / Surplus value	Kam ish haqi ulushi (%)	38%
Kambag‘alning qarzga botishi	Mikrokreditlar va qashshoqlik tuzog'i	Aholi qarzlanish darajasi	Yuqori o'sish
Boylik meros qolishi	Kapital akkumulyatsiyasi	Gini koeffitsienti	0,37
Bozor narx manipulyatsiyasi	Monopolistik tendensiyalar	Bozor konsentratsiyasi	O'rta
Amaldorlar korrupsiyasi	Institutsional qashshoqlik	Korrupsiya indeksi (CPI)	37/100

Izoh: Manba – muallif tahlili; Transparency International (2024); O'zR Statistika agentligi (2024).

XULOSA

Muqimiy asarlaridagi iqtisodiy muammolar kategorik jihatdan to‘liq va sistemali xarakter kasb etadi – soliq, mehnat, savdo, meros va boylik taqsimoti kabi asosiy iqtisodiy kategoriyalar shoirning ijodiy diqqat markazida turadi. Muqimiy ishlatgan ijtimoiy-iqtisodiy tahlil usullari zamonaviy iqtisodiy-sotsiologik nazariyalar (Marks, Burdiyo) bilan metodologik jihatdan yaqin turadi. Bu shoir o‘z davridan ancha ilgari iqtisodiy tengsizlikni sistemali idrok etganidan dalolat beradi. 2023–2025-yillar O‘zbekiston statistikasi Muqimiy tanqid qilgan strukturaviy tengsizliklarning zamonaviy ko‘rinishlarini tasdiqlamoqda. Gini koeffitsienti (0,37), hududiy tengsizlik (4,2% – 22,8%), daromad kvintilidagi farqlar (5:1 nisbat) – bularning barchasi Muqimiy kuzatgan tafovutlarning zamonaviy davomini

ko‘rsatadi. Adabiyot va iqtisodiyot o‘rtasidagi metodologik ko‘prik – "iqtisodiy adabiyotshunoslik" yoki "adabiy iqtisodiyot" yo‘nalishi – o‘zbek ilmiy muhitida rivojlantirishga muhtoj istiqbolli tadqiqot sohasi sifatida aniqlandi. Muqimiy asarlarini maktab va oliy ta’lim dasturlarida nafaqat adabiy, balki ijtimoiy-iqtisodiy kontekstda ham o‘rganish, O‘zbekistonda iqtisodiy tengsizlikni kamaytirish siyosatini ishlab chiqishda milliy adabiy merosning tarixiy darslaridan foydalanish, Muqimiy satirasini qiyosiy adabiyot va iqtisodiy tarix kesishmasida xalqaro miqyosda o‘rganish tavsiya etiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. Muqumiy (Muhammad Aminxo‘ja Muqimiy, 1850–1903) – o‘zbek klassik adabiyotining eng ko'zga ko'ringan vakili. Qarang: Yo‘ldoshev, M. (2018). Muqimiy hayoti va ijodi. Toshkent: Fan nashriyoti.

2. Bekmurodov, A. (2022). O‘zbek adabiy tanqidida ijtimoiy-iqtisodiy yondashuv. Toshkent: Ozbekiston nashriyoti, b. 47.

3. World Bank. (2024). Uzbekistan Poverty Assessment 2024. Washington D.C.: World Bank Group.

4. O‘zbekiston Respublikasi Statistika agentligi. (2024). Aholi turmush darajasi to‘g‘risida hisobot. Toshkent, b. 12–18.

5. Yusupov, K. (2019). Muqimiy asarlarida ijtimoiy keskinlik. Samarqand: Samarqand universiteti nashriyoti, b. 61.

6. Karimov, I., & Nazarov, S. (2024). XIX asr O‘rta Osiyo iqtisodiyoti va adabiyot. Toshkent: O‘qituvchi, b. 102–115.

7. Hasanov, R. (2023). O‘zbekistonda tengsizlik va ijtimoiy stratifikatsiya. Iqtisodiyot va jamiyat, 4(2), 33–51.

8. Tursunov, B. (2023). Adabiyot va iqtisodiyot: Muqimiy satirasida boylik tafovuti. Filologiya masalalari, 1(3), 14–29.

9. O‘zbekiston Respublikasi Statistika agentligi. (2025). Ijtimoiy-iqtisodiy ko‘rsatkichlar. Toshkent, jadval 3.4.

10. Karimov, I., & Nazarov, S. (2024). XIX asr O'rta Osiyo iqtisodiyoti va adabiyot. Toshkent: O‘qituvchi.

11. Muqimiy, M. A. (2015). Tanlangan asarlar (to‘liq to‘plam). Toshkent: G‘afur G‘ulom nomidagi nashriyot-matbaa ijodiy uyi.

12. O‘zbekiston Respublikasi Statistika agentligi. (2023). Aholi turmush darajasi to‘g‘risida hisobot – 2023. Toshkent: Davlat statistika qo‘mitasi.

13. O‘zbekiston Respublikasi Statistika agentligi. (2024). Ijtimoiy-iqtisodiy ko'rsatkichlar – 2024. Toshkent: Davlat statistika qo‘mitasi.

14. Yo‘ldoshev, M. (2018). Muqimiy hayoti va ijodi. Toshkent: Fan nashriyoti.

15. Yusupov, K. (2019). Muqimiy asarlarida ijtimoiy keskinlik. Samarqand: Samarqand universiteti nashriyoti.